

KOZÁRI JÓZSEF

FÖLDBIRTOKVISZONYOK EGERBEN AZ 1888-BAN KELETKEZETT KATASZTERI TELEKKÖNYV ALAPJÁN

Egy társadalom szerkezetének megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a rá jellemző birtokviszonyok vizsgálata, hiszen a társadalmat alkotó emberek közötti rangsort döntő mértékben ezek befolyásolják. E viszonyok alkotóelemei között komoly jelentőséggel bírnak a földbirtokviszonyok, ugyanis a földingatlan birtoklásának mértéke egyben bizonyos társadalmi pozíciókat is meghatározhat. Tehát, ha a kutató egy ország vagy azon belül egy szűkebb közösség, valamely város vagy falu társadalomrajzát kívánja felvázolni, akkor feltétlenül meg kell ismerkednie a kiválasztott terület földbirtokviszonyaival is. Ehhez nyújtanak segítséget a múlt század második felének magyar társadalmát vallató történész számára a részben levéltárakban, részben a megyei és járási földhivatalokban őrzött és az ún. kataszteri munkálatok során keletkezett kataszteri iratok, s közöttük is elsősorban a kataszteri telekkönyvek.

Kataszteren olyan hatósági felmérés alapján készített jegyzéket kell értenünk, amely az adótárgyak részletes leírását és becslését, valamint az egyes adótárgyakból származtatható jövedelemeket tartja számon s mint ilyen, az adózás mértékének megállapítására szolgál. A kataszteri telekkönyv tehát egy olyan irat, amely az egyes községekhez, illetve városokhoz tartozó földterületet parcellánként, a tulajdonos, a művelési ágak, illetve minőségi osztályok szerinti megoszlás alapján veszi számba, tartja nyilván. Az alábbiakban e forrás segítségével teszünk kísérletet Eger múlt század végi földbirtokviszonyainak feltárására.

Eger város -- forrásunk keletkezésének idején, vagyis 1888-ban településszerkezetét tekintve a Belvárosból és a Felnémeti-, a Cifra és Sánc-, a Maklári- és a Hatvani-negyedek által alkotott külvárosokból, egri szóhasználattal "hóstyák"-ból állt.¹ Lakóinak száma az 1881 elején végrehajtott népszámlálás tanúsága szerint 20.669 fő volt,² gazdaságára

pedig a szőlőtermelés volt jellemző. A városhoz tartozó 10.381 kat. hold köze 40 %-át szőlőültetvények foglalták el. A városhoz tartozó földterületek, és az abból előállítható kataszteri tiszta jövedelem 4.050 tulajdonos kezén oszlott meg. Közülök 3.962 volt természetes személy, 37 jogi személy és 51 más községben lakó birtokos, azaz extraneus. A birtokosok 98 %-a tehát egri természetes személy volt egy-egy százaléka pedig a jogi személyek és a bebirtoklók közül került ki.

A földterület legnagyobb része, 62 %-a a természetes személyek kezén volt. A jogi személyek 37 %-ot, az extraneusok pedig mindössze 1 %-ot birtokoltak az egri földekből.

Ez az arány akkor válik igazán érdekessé, ha hozzátesszük, hogy a birtokosok 1 %-át alig kitevő jogi személyek a földterület több mint egyharmadát tartották kezükben, ugyanakkor a 98 %-ot képviselő természetes személyek az egri földek kétharmadát sem mondhatták magukénak. Ennek oka abban keresendő, hogy az Eger határában található közép- és nagybirtok egyaránt jogi személyek kezén volt.

A természetes személyek földjeire a szőlőművelés túlsúlya jellemző, amely mellett a szántóföldek bírnak még bizonyos jelentőséggel. A jogi személyek főképpen erdő, legelő és szántógazdálkodást folytattak. Az extraneusok kezén lévő igen csekély földterületek -- a természetes személyekéhez hasonlóan -- nagyrészt szintén szőlő- és szántóterületekből álltak. Az egyes tulajdonosi csoportok kezében levő földterületek minőségének vizsgálata azt is megmutatja, hogy a legjobb minőségű első- és másodosztályú földek döntő többsége, a harmadosztályúaknak pedig közel fele a jogi személyek kezében volt, míg a természetes személyek a negyedtől nyolcadosztályig besorolt földek nagyobb részét mondhatták magukénak.

A kataszteri tiszta jövedelemből való részesedés vizsgálatánál a természetes személyek esetében a szőlőből származó összeg egyeduralmának lehetünk tanúi, a jogi személyeknél viszont a szántók jövedelme áll az élen. Második helyen áll a csekély kiterjedésű, de annál jobb minőségű szőlők jövedelme, s csak ezután következik a jogi személyek kezén lévő legelőkből és erdőkből származó tiszta jövedelem összege.

Érdekes, hogy bár az első és másodosztályú földek döntő többsége 69,75; illetve 63,52 %-a a jogi személyek kezében volt, az első és másodosztályú földek jövedelmének csak 34,43; illetve 30,46 %-át bírták. En-

nek oka a művelési ágak jövedelmezőségének eltérésében keresendő. Könnyű belátni, hogy a szőlő jövedelemezőbb, mint az erdő. Eger esetében még a hetedosztályú szőlő is több kataszteri tiszta jövedelmet hozott, mint az első osztályú erdő, az első osztályú legelő pedig az ötödosztályú szőlővel volt azonos jövedelem szempontjából. Tehát a kitűnő minőségű erdő- és legelőterületek nem vetekedhettek még a közepes szőlőkkel sem.

Ami a birtoklás részleteit illeti, a 3962 természetes személy közül 2391, vagyis e birtokosok 60,35 %-a rendelkezett 1 kat. holdat meg nem haladó parcellával. Közülük 2326-an egyedül birtokolták földjüket, 23-an pedig birtoktársakkal. A fennmaradó 42 személy kiléte nem állapítható meg, mert a telekkönyv nem a nevét adja meg a birtokosnak, hanem azt, hogy kinek az örököse. 2223-an ház és földingatlanal egyaránt rendelkeztek, míg 168-an csak földingatlant mondhattak magukénak. Birtokukban 491,16 kat. hold volt, s ez 2.899,55 Ft tiszta jövedelmet biztosított. A kezükön lévő terület 49,47 %-a (183,58 hold) szőlőből, 36,22 %-a (134,42 hold) kertből, 10,30 %-a (38,23 hold) szántóból, 2,12 %-a (7,88 hold) rétből, 1,56 %-a (5,77 hold) legelőből, 0,33 %-a (1,22 hold) erdőből állt. A fennmaradó 24,44 % (120,05 hold) földadó alá nem eső terület volt, melyből 5,63 hold a külterületen, 114,42 hold pedig a belterületen, feltehetően többnyire a lakóépületek alapjául szolgált. A legtöbb jövedelem 1468,39 Ft az össz-tiszta-jövedelem 50,64 %-a a szőlőkből származott. 1283,18 Ft (44,25 %) a kertek, 104,83 Ft (3,62 %) a szántók, 39,45 Ft (1,36 %) a rétek, 3,48 Ft (0,21 %) a legelők és 27 krajcár (0,01 %) az erdők tiszta hozadéka volt. Az egy tulajdonosra jutó földterület 0,21 kat. hold, az átlag tiszta jövedelem pedig 1,21 Ft volt.

1-5 holdas birtokkal 1256 fő, a természetes személyek 31,70 %-a bírt, melyek közül hatan birtoktársakkal együtt birtokoltak, öten pedig örökösök voltak, 1031-en ház és földingatlanal is, míg 225-en csak földingatlanal rendelkeztek. Tulajdonukat összesen 2742,48 hold jelentette, amiből 561,62 hold (21,01 %) volt szántó, 136,13 hold (5,09 %) kert, 133,22 hold (4,98 %) rét, 1721,36 hold (64,41 %) szőlő, 80,30 hold (3 %) legelő, 39,89 hold (1,49 %) erdő, 69,95 hold (2,55 %) pedig nem termő terület. A nem termő területekből 20 hold a külsőségen, 49,95 hold pedig a belsőségen volt megtalálható. A tiszta jövedelemből rájuk eső rész a belsőség 895,57 és a külsőség 18860,18 forintjából összetevődő 19755,75 Ft volt.

Ebből 1712,69 Ft-ot (8,67 %) a szántók, 958,17 Ft-ot (4,85 %) a kertek, 630,02 Ft-ot (3,19 %) a rétek, 16933,26 Ft-ot (82,98 %) a szőlők, 50,81 Ft-ot (0,26 %) a legelők és 10,90 Ft-ot (0,06 %) az erdők jövedelmezték. Az egy tulajdonosra jutó átlagterület 2,18 kat. hold, míg az átlagjövedelem 15,73 Ft volt.

5 és 10 kat. hold közötti birtoka 200 tulajdonosnak, a természetes személyek 5,05 %-ának volt, akik valamennyien földjük kizárólagos birtokosai voltak, s csupán 26-an nem rendelkeztek háztulajdonnal meglévő földingatlanuk mellett. Birtokaik kiterjedése 1380,06 kat. hold volt, ami 12571,53 Ft tiszta jövedelmet hajtott. (185,12 Ft-ot a belsőségen, 12386,41 Ft-ot pedig a külsőségen.) Az általuk birtokolt 1341,04 kat. holdból 337,79 hold (24,76 %) esett a szántókra, 40,99 hold (3,00 %) a kertekre, 98,40 hold (7,21 %) a rétekre, 843,24 hold (62,17 %) a szőlőkre 24,05 hold (1,76 %) a legelőkre és 14,81 hold (1,09 %) az erdőkre. A nem termő terület 20,77 hold (1,49 %) volt, melyből 7,62 hold a külsőségen, 13,14 hold pedig a belsőségen volt megtalálható. A tiszta jövedelemből való részesedésük 8,48 %-át (1066,61 Ft) a szántók 1,70 %-át (214,01 Ft) a kertek, 3,32 %-át (416,83 Ft) a rétek, 86,37 %-át (10836,79 Ft) szőlők, 0,09 %-át (11,60 Ft) legelők és 0,03 %-át (4,00 Ft) erdők alkották. Az egy főre eső földmennyiség 6,90 hold, az átlagjövedelem pedig birtokosonként 62,75 Ft volt.

10-15 kat. hold közötti birtoka 68 (1,72 %) tulajdonosnak volt. Ezek között 67 egyénileg birtokolt, 1 birtoktársakkal, 8 pedig csak földingatlannal rendelkezett. Birtokaik kiterjedése összesen 804,81 kat. hold volt, ami 7661,54 Ft tiszta jövedelmet hajtott. Az általuk birtokolt 804,81 holdból 198,79 (25,51 %) esett a szántókra, 31,81 (4,08 %) a kertekre, 49,69 /6,38 %) a rétekre, 463,84 (59,53 %) a szőlőkre, 28,06 (3,60 %) a legelőkre, és 3,60 (6,92 %) az erdőkre. Az egyes művelési ágakból származó tiszta jövedelmeket tekintve 886,16 Ft (11,57 %) a szántók, 144,27 Ft (1,88 %) a kertek, 280,34 (3,66 %) a rétek, 6326,37 Ft (82,57 %) a szőlők, 22,32 Ft (0,29 %) a legelők, 2,08 (0,03 %) az erdők tiszta jövedelme volt. Az egy főre eső föld 11,84 kat. hold, a jövedelem pedig 112,67 Ft volt.

15-20 kat. holdas birtokok 26 személy a tulajdonosok 0,66 %-a birt, közülük ketten csak földingatlannal rendelkeztek. Tulajdonukat összesen

445,81 kat. hold jelentette, amiből 98,72 hold (22,60 %) volt szántó, 13,94 % kert, 39,31 hold (9 %) rét, 263,18 hold (60,62 %) szőlő, 8,24 hold (1,89 %) legelő, 13,32 hold (3,05 %) erdő és 9,09 hold (2,04 %) nem termő terület. A tiszta jövedelem rájuk eső része 4198,95 Ft volt, s 356,29 Ft (8,49 %) a szántókból, 73,20 Ft (1,74 %) a kertekből, 151,32 Ft (3,60 %) a rétekből, 3608,29 Ft (85,93 %) a szőlőkből, 5,85 Ft (0,14 %) a legelőkből, és 4 Ft (0,10 %) az erdőkből állt elő. Az 1 főre eső átlagterület 17,15 kh a kataszteri tiszta jövedelem pedig 161,50 Ft volt.

20-25 kat hold közé eső birtokkal már mindössze 10 személy, a birtokosok 3,25 %-a rendelkezett. Közülük 1 volt, aki csak földingatlannal birt, a többi ház- és földingatlannal egyaránt rendelkezett. A kezükön lévő föld 226,26 kat. holdat tett ki. Ebből 74,36 holdat (33,49 %) a szántók, 4,46 holdat (2,01 %) a kertek, 29,28 holdat (10,93 %) a rétek, 110,49 holdat (49,77 %) a szőlők, 8,41 holdat (3,79 %) a legelők, és 4,27 kat. holdat (212,89 %) a földadó alá nem eső területek foglaltak el. Erdőterülettel ezek a birtokosok nem rendelkeztek. A tiszta jövedelemből való részesedésük 2095,43 Ft volt. Ebből 330,17 (15,76 %) származott a szántókból, 17,76 (0,85 %) a kertekből, 93,52 (4,46 %) a rétekből, 1625,82 (77,59 %) a szőlőkből és százalékban ki sem fejezhető 1,34 Ft a legelőkből. Az egy főre jutó átlagterület 22,63 kt. hold az átlag-tiszta-jövedelem pedig 209,54 Ft volt.

25-30 holdas területtel a természetes személyeknek mindössze 0,10 %-a, azaz 4 fő rendelkezett, akik ház- és földingatlant egyaránt birtokoltak. A kerükön lévő terület 111,33 kat. holdat tett, melyet 47,94 kat. hold (43,56 %) szántó, 0,53 kat. hold (0,48 %) kert, 6,08 kat. hold (5,52 %) rét, 53,54 kat. hold (48,64 %) szőlő, 0,31 kat. hold (0,28 %) legelő és 1,67 kat. hold (1,52 %) erdő alkotott. A nem termő terület 1,25 kat. holdat tett. A kezükön lévő földterület 925,62 Ft-ot jövedelmezett, amelyből 193,11 Ft-ot (20,86 %) a szántók, 2,68 Ft-ot (0,29 %) a kertek, 25,44 Ft-ot (2,75 %) a rétek, 703,74 Ft-ot (76,03 %) a szőlők, 15 krajcárt a legelők, 50 krajcárt pedig az erdők adtak. Az egy főre jutó földterület és tiszta jövedelem 27,83 kat. hold, illetve 231,41 forint volt.

30 és 40 hold közé eső területtel szintén 4 személy rendelkezett, akik közül 1 fő csak földingatlannal, három pedig ház- és földingatlannal egyaránt birt. A 128,21 kat. holdas összterület 42,77 %-a (53,72 kh)

szántó, 2,63 %-a (3,31 kh) kert, 20,33 %-a (25,54 kh) rét, 34,26 %-a (43,03 kh) szőlő, 2,04 %-a (2,61 kh) pedig földadó alá nem eső terület volt. Legelő és erdőterületek ezeknek a birtokosoknak nem volt. Az össz-tiszta-jövedelemből való részesedésük 916,50 Ft volt, amely a szántók 194,92 Ft-os (21,27 %), a kertek 11,33 Ft-os (1,24 %), a rétek 106,05 Ft-os (11,57 %) és a szőlők 604,26 Ft-os (65,93 %) jövedelméből tevődött össze. Az egy főre eső terület 32,05 kat. hold. Az átlag-tiszta-jövedelem pedig 299,14 Ft volt.

40 és 50 hold közé eső földbirtoka már csak egy személynek volt. A kezén lévő 47 holdat szinte kizárólag szőlőként hasznosította. A 46,80 kat. hold szőlőterület mellett mindössze 0,14 kat. hold réttel és 0,05 kat. hold földadó alá nem eső területtel rendelkezett, amelyekből 945 forint 85 krajcár kataszteri tiszta jövedelme származott.

Az 50 és 100 hold közé eső egyetlen 57,55 kat. holdat kitevő birtok egyetlen személy tulajdonában volt. Bár e birtokon minden művelési ág megtalálható volt, itt is a szőlőterület dominált 45,98 holdjával, mely e tulajdon 80,85 %-át foglalta el. A szántók 1,22 holddal, a kertek 0,21 holddal, a rétek 7,82 holddal, a legelők 1,58 holddal az erdők mindössze néhány négyszögöllel (0,06 hold) a földadó alá nem eső területek 0,67 kat. holddal képviselték magukat. A 708,73 Ft-os tiszta jövedelem 93,22 %-át, 660 Ft 69 krajcárt a szőlők biztosították. A szőlőké mellett még a rétekből származó 37 Ft 80 krajcár (5,33 %) érdemel említést.

A természetes személyek kezén lévő területek birtokkategóriánkénti vizsgálatának elvégeztével szükséges az adatok által tükrözött helyzettel kapcsolatosan néhány észrevételt tennünk. Először is: a természetes személyek között sem nagy (1000 hold feletti), sem középbirtokos (500-1000 kat. hold között) nem volt található. A legnagyobb birtoktest itt 50 és 100 hold közé esett, de ez is alig haladta meg kategóriájának alsó határát. A birtokosok száma a magas kategóriákban alacsony, létszámuk csak 25 hold alatt kezd jelentősen emelkedni. Ez a növekedés 5 hold alatt tömeges méreteket ölt. A legnépesebb tulajdonosi csoport a 0-1 hold közötti kategória volt.

A szőlő és az abból származó jövedelem minden kategória birtokosai számára döntő jelentőségűnek volt mondható. A 0-1 hold közöttiek birtokaira a szőlő és a kertművelés volt jellemző, de a szántó is képviseltette

magát. Az 1-5 holdasok szőlő- és szántóföldjei mellett a rétgazdálkodásnak jutott némi szerep. Hasonló a helyzet az 5-10, a 10-15, valamint a 15-20 holdasoknál is. A 20-25; 25-30 és 30-40 holdas kategóriákban viszont csökken a szőlőterület, s rovására a szántó- és rétföldek nyernek teret. A két legmagasabb kategóriában a szőlőterület volt az egyeduralkodó.

A szőlők jelentőségére utal az is, hogy a tulajdonosi csoportok tiszta jövedelmének nagyobbik felét, tehát több mint 50 %-át minden esetben a szőlők adták. A 40-50 és az 50-100 holdas kategóriában a szőlők jövedelme meghaladta az összjövedelem 90 %-át, tehát az 58 holdas Fekete Károly és a 47 holdas Simáczius Gusztáv szinte kizárólagos szőlőterületei után fizetett földadót. Az 1-5, az 5-10 és a 15-20-as kategóriák tiszta jövedelmének több mint 80 %-a származott szőlőkből, a 20-25 és a 25-30-asoknál pedig 70 és 80 között mozgott a szőlőkből származó kat. tiszta jövedelem összege. A 30-40-es kategória birtokosai összjövedelmük 66 %-át nyerték szőlőkből, míg az 1 hold alatti a legkisebb birtokkategóriába tartozók összjövedelmének csak 51 %-át tette a szőlőből származó összeg. Érdekes, hogy a legkisebb kategóriában a szőlőművelés és a kertgazdálkodás közel azonos jelentőségű volt, s a szőlőművelésből származó jövedelem itt volt a legkevésbé jelentős. Ennek oka talán abban keresendő, hogy az egri borvidék központjának számító város piacán a kerti veteményt nagyobb haszonnal lehetett értékesíteni, mint a szőlőt, és az abból készült bort. Ezért akiknek megélhetésében elengedhetetlen szerepet játszott a kezükön lévő föld jövedelme, azok kertműveléssel próbáltak a tulajdonukban lévő csekély területről minél több pénzt kisajtolni.

Ami a jogi személyeket illeti, közülük 14-en, név szerint az Ájtatos Alapítvány, a Csizmadia Céh, az Izraelita Ortodox Hitközség, a Kereskedelmi és Iparbank, a Legényegylet, az Ó-Kaszinó Testülete, a Református Hitközség, a Római Katolikus Egyházi Alap, a Szűcsök Céhe, az Egyházmegyei Alapítvány, a Heves megyei Nőegylet, a Heves megyei Takarékpénztár, a Maklári Negyed és a Tihaméri Pinczegazdaság rendelkezett 1 holdnál kisebb földterülettel. Tulajdonukban mindössze 2,28 kat. hold földadó alá nem eső terület és az ezen felépült házakat övező 1,30 kat. hold kert volt, ami 10,53 Ft tiszta jövedelmet szolgáltatott.

1 és 5 kat. hold közé eső területtel 8 jogi személy: az Egri Nem

Egyesült Hitközség, az Izraelita Hitközség, a Római Katolikus Székesegyház, az Egeri Lövész Társulat, a Római Katolikus Lelkészet, a Ferenc Rendű Szerzet, a Gr. Eszterházy-féle Alapítvány és Heves vármegye Eger város rendelkezett. A kezükön lévő 17,10 kat. hold terület 0,73 kat. hold szántóból, 1,24 kat. hold kertből, 0,38 kat. hold rétből, 5,99 kat. hold szőlőből és 8,75 kat. hold földadó alá nem eső területből állt. A 109 Ft-os kataszteri tiszta jövedelemet a szántók 58-78 krajcáros, a kertek 13 forintos és a szőlők 35 Ft 28 krajcáros jövedelme szolgáltatta. A 0,38 kat. holdas, azaz 600 n.öl körüli rétek az Egeri Lövész Társulat tulajdonában voltak. Valószínűleg lőtér céljára szolgált, ezért nem sorolták osztályba a becslőbiztosok.

5-10 kat. holdas birtokkal 4 jogi személy: az Angolkisasszonyok, az Irgalmas Rendű Szerzet, a Római Katolikus Hitközség és az Egeri Érsekség foglárja rendelkezett. Összesen 33,30 kat. holdat mondhattak magukénak, melyből 0,28 kat. hold volt szántó, 3,83 hold kert, 13,55 hold szőlő és 15,58 hold földadó alá nem eső terület. A földadó alá nem eső területek összegét a Katolikus Hitközség tulajdonában lévő temető területe duzzasztja ekkorára. Jövedelmük 286,50 Ft-ot tett. Ebből 90 krajcár esett a szántókra, 30 Ft 34 krajcár a kertekre, 255 Ft 80 kr. padig a szőlőkre.

10-15 kat. hold közé eső területtel a Római Katolikus Papnevelde, az Egeri Takarékpénztár és a Magyar Királyi Kincstár rendelkezett. 1,97 hold szántóból, 6,37 hold kertből, 10,37 hold rétből, 7,27 hold szőlőből és 10,21 hold földadó alá nem eső területből álló 36,19 kat holdas területük 286,50 Ft-ot biztosított, melyből 3,55 Ft-ot a szántók, 59,15 Ft-ot a kertek, 76,92 Ft-ot a rétek és 63,21 Ft-ot a szőlők szolgáltattak. A földadó alá nem eső területek jó részén a Kincstár kezében lévő laktanya-épületek álltak.

15-20 holdas tulajdonnal a Szervita Rendű Szerzet és a Magyar Királyi Állam rendelkezett Eger határában. A kategória 36,24 holdas összterületét alkotó 2,77 hold szántó, 1,03 hold kert, 0,40 hold rét és 14,49 hold szőlő kizárólag a szerzetesrend kezében volt, aki még 0,88 kat hold fanet-et is birtokolt. A fennmaradó 16,15 kat hold fanet -- mely a vasútállomásnak a hozzá tartozó épületeknek és a vasúti pályának szolgált első sorban alapjául --, az állam kezében volt. Az itt lévő földeken előállítható kataszteri tiszta jövedelem 146,98 forintja szántók 17,13 Ft-os, a

kertek 4,44 Ft-os, a rétek 2,25 Ft-os és a szőlők 123,16 Ft-os jövedelméből állt elő.

30-40 kat. hold közé eső területtel a Ciszterci Rendű Szerzet, a Minorita Rendű Szerzet és Heves megye rendelkezett. A kezükön lévő föld összesen 101,52 kat. holdat tett, melyet 18,42 hold szántó, 11,94 hold kert, 6,18 hold rét, 28,30 hold szőlő, 4,05 hold legelő és 32,63 hold földadó alá nem eső terület alkotott. A kataszteri tiszta jövedelemből való részesedésük 689,38 Ft volt. Ezt az összeget a szántók 106,54 Ft-os, a kertek 83,49 Ft-os, a rétek 21,41 Ft-os, a szőlők 475,91 Ft-os és a legelők 2,03 Ft-os jövedelme adta.

Az egyetlen középbirtokkal, azaz 500-1000 kat. hold közé eső területtel az Egri Főkáptalan birt. A kezén lévő 896,56 kat. hold 540,86 hold szántóból, 6,63 hold kertből, 93,45 hold rétből, 53,90 hold szőlőből, 146,64 hold legelőből, 0,35 hold erdőből és 54,71 hold földadó alá nem eső terüleltből állt. Ez a földvagyon igen tekintélyes jövedelmet, szám szerint 7736,72 Ft-ot biztosított tulajdonosa számára. A szántók 5186,15 Ft-ot, a kertek 51,10 Ft-ot, a rétek 1005,52 Ft-ot, a szőlők 1170,90 Ft-ot, a legelők 297,91 Ft-ot, az erdők pedig számokban alig kifejezhető 12 krajcárt jövedelemeztek.

Az egri földek 25,91 %-át elfoglaló két nagybirtokon az Egri Érsekség és Eger Rendezett Tanácsú Város osztozott. A kezükön lévő 2690,16 kat. hold 5531,02 Ft-ot jövedelmezett, melyből 273,02 Ft, 77,26 kat. hold szántó, 590,59 Ft 54,88 kat. hold kert, 569,21 Ft 76,82 kat. hold rét, 263,76 Ft 26,54 kat. hold szőlő, 1991,76 Ft 852,70 kat. hold legelő, 1865,45 Ft pedig 1174,66 kat. hold erdő jövedelme volt. Viszonylag magas, 15,88 % volt a földadó alá nem eső területek aránya, amelyek 427,31 kat. holdat képviseltek. A város tulajdonában jórészt tehát földadó alá nem eső területek (33,42 %) és legelők (61,99 %) voltak, míg az Érsekség földjeinek nagy részét erdők (73,85 %) borították. Ennek megfelelően a kataszteri tiszta jövedelem legnagyobb része a város esetén a legelőkből, az Érsekség esetén pedig a szántókból származott.

Összegezve a jogi személyekről mondottakat megállapíthatjuk, hogy az 1 hold alatti kategóriában érdemleges művelés nem mutatható ki. Az alacsonyabb kategóriákba tartozó földjeiket szőlő, kert és szántóművelés útján hasznosították, míg a középbirtok szántó, legelő és rét, a nagybirtok

pedig erdő és legelőgazdálkodással állította elő jövedelmének nagy részét.

Mielőtt az ismertetett adatmennyiségből bármilyen következtetést levonnánk, előre kell bocsátanunk, hogy ez a kép nem pontos. Nemcsak azért, mert az adatfelvétel, a kódolás és a lyukszalagra gépelés során a leggondosabb munka mellett is történhettek elírások, hanem azért is, mert a feldolgozás csak Egerre és annak határára terjedt ki. Márpedig az Egerben birtoklók között található nem helybeli tulajdonosok arra figyelmeztetnek, hogy egri lakosoknak is lehet más község határában földingatlanuk. Így egy Egerben kis házzal és néhány négyszögöl földdel rendelkező egri lakos Felnémeten akár 10 holdas szőlőbirtokos is lehetett. Ha ez utóbbi feltételezést nem is tudjuk bizonyítani, az tény, hogy egri lakosok jelentős földterületekkel rendelkeztek a környező községek határában, hiszen Andornak, Bakta, Demjén, Felnémet, Felsőtárkány, Kerecsend, Kistálya, Nagytálya, Ostoros, Szalók és Szólát községek birtokrészleti jegyzőkönyvei³ 1477,76 kat. hold egri kézen lévő földterületről tájékoztatnak. Ez azonban csak a természetes személyek tulajdonában lévő földterület, melyen felül az egri illetőségű jogi személyek 26253,96 kat. holdas területével is számolnunk kell.

Az egri természetes személyek tehát Egerben elterülő birtokaik 22,96 %-át kitevő földterülettel bírtak a város határán túl. Ez a 1477,76 kat. hold nagyjából Ostoros, Bakta, Felnémet és Szólát határában volt megtalálható. Ostoroson 458,47 kat. hold, Baktán 306,55 kat. hold, Felnémeten 294,03 kat. hold, Szóláton pedig 209,92 kat. hold volt egri kézen. Kistályán 63,79 kat. hold, Deménden (ma Demjén) 53,20 kat. hold Felsőtárkányban 47,27 kat. hold, Kerecsenden 35,92 kat. hold, Andornakon 8,25 kat. hold, Szalókon pedig mindössze 0,36 kat. hold volt az egri extraneusok földbirtoka. E területek legnagyobb részét, 44,62 %-át (659,43 kat. holdat) szőlőként hasznosították, de jelentős rész, 550,79 kat. hold (37,27 %) jutott a szántóknak is. Ami ezen felül maradt, azt jobbra kertként, rétként, legelőként és erdőként került hasznosításra.

Sajnos, ez ideig nem sikerült az extraneusbirtokosokat az egri teleknyvben azonosítani, így pillanatnyilag nem tudjuk, hogy ezek Eger határában is rendelkeztek-e földbirtokkal, vagy csak a felsorolt községekben volt földtulajdonuk. Az azonban biztos, hogy közel félezer egrinek nem

Eger határában terült el földbirtoka. Az azonosítás elvégzése a tulajdonosok számán túl, az eddig ismertetett földbirtokviszonyokban is eltolódásokat eredményezhet majd.⁴

A jogi személyek kezén lévő a környező községek határában fekvő 26253,96 kat. holdat 3345,48 kat. hold szántó, 44,95 kat. hold kert, 1406,68 kat hold rét, 17,26 kat. hold szőlő, 3489,05 kat. hold legelő, 17309,45 kat. hold erdő és 441,08 kat. hold földadó alá nem eső terület alkotta. E latifundiumnyi területen az egri Érsekségen és az Egri Főkáptalanon kívül még két, -- Eger határában földingatlanul nem is rendelkező -- egri jogi személy, a Kisprépostság és az Egri Érseki Papnevelde osztozott, de Eger Rendezett tanácsú városnak is volt néhány hold legelője Ostoros község határának Nagy-Rakottyás nevű dűlőjében. A jogi személyek esetében könnyű megállapítanunk, hogy az Eger vonatkozásában felvázolt földbirtokviszonyok a Papnevelde 1340 holdas nagy- és a Kisprépostság 500 holdas középirtokáival módosulnak, míg az érsekség és a káptalan Egerben fekvő birtokai jelentősen bővülnek. A bővülés mértéke pedig akkora, hogy e két jogi személy Egerben található, nem kis kiterjedésű birtoka eltölpül mellette.

A természetes személyek vizsgálatakor sajnos csak és kizárólag Eger belterületére és határára vonatkozó megállapításokat tehetünk, de ez esetben is sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a legfontosabb és legizgalmasabb kérdés, a tulajdonosok eredeti foglalkozása forrásunkból nem derül ki. A belterület egyes városrészeihez tartozó földterületek, és az azokon található objektumok vizsgálata azonban következtetni enged az ott lakó többség gazdasági tevékenységére. A legszembeütőbb különbség a Belváros és a hóstyák lakosságának életformája között fedezhető fel. Míg az előbbi kifejezetten városi település, addig az utóbbiak mezőgazdasági jellegüknél fogva inkább a falvakhoz közelítenek. A Felnémeti és a Hatvani negyed pincéi szőlőtermelésre és borászatra, a Maklári negyed kertjei viszont zöldség és gyümölcstermelésre engednek következtetni. A Cifra és Sánc negyed házainak alapterületei viszont a faluvégi napszámos viskókat vetítik a vizsgálódó elé. Ez a különbség teszi szükségessé, hogy a birtokok lakóhely szerinti megoszlását is megvizsgáljuk.

A 0-1 holdas kategóriában a tulajdonosok 45,75 %-a (1094 fő) belvárosi, 54,25 %-a (1297 fő) pedig külvárosi. Az előállítható kataszteri tisz-

ta jövedelemből a Belvárosban 1,04 Ft jutott egy főre, a hóstyákon viszont 1,36 Ft.

Az 1-5 hold közötti földtulajdonnal rendelkezőknek már csaknem 40 %-a (39,73 %, 499 fő) belvárosi, és alig több mint 60 %-a (757 fő) külvárosi. A belvárosiak fejenként 16,85 Ft-ot, a külvárosiak pedig csak 14,99 Ft-ot mondhattak magukénak a kataszteri tiszta jövedelemből.

Az 5-10 holdas kategóriában tovább növekszik a belvárosiak aránya. Az itt nyilvántartott birtokosok 48,50 %-át képviselő 97 tulajdonos egy főre eső tiszta jövedelmei 71,74 Ft, míg az 51,50 %-ot képviselő 104 hóstyaiaknak csak 53,76 Ft volt. Ez pedig jelentős jövedelemeltolódást jelent a belvárosiak javára.

A 10-15 hold közötti földterülettel rendelkezők között már a belvárosiak vannak többségben. 39 (57,35 %) belvárosban lakó mellett, csak 29 (42,65 %) kültelkivel találkozhatunk. Bár a belvárosiak egy főre eső tiszta jövedelme (116,15 Ft) itt is magasabb a hóstyaiakénál (107,99 Ft), ez a különbség már korántsem akkora, mint az előző kategóriákban.

A 15-20 holdas földingatlan birtoklók esetében ugyancsak a belvárosiak alkotják a többséget 14 fővel (53,85 %), 12-vel (46,15 %) szemben. A kataszteri tiszta jövedelem 165,12; illetve 157,27 Ft volt.

20-25 holdas birtokost mind a hóstyákon, mind a Belvárosban 5-öt találunk. Jelentős viszont az eltérés az egy főre eső kataszteri tiszta jövedelem összegénél. Míg a Belvárosban lakók 255,38 Ft-ot mondhattak magukénak, addig a hóstyákban lakóknak 163,70 Ft-tal kellett megelégedniök.

A 25-30 holdas kategóriában 1 belvárosit és 3 külvárosit találunk, kataszteri tiszta jövedelmüket 251,79 Ft, illetve 224,61 Ft képviselte. A 30-40 holdas kategóriában csak 2-2 birtokost találhatunk. Itt viszont a belvárosiak kataszteri tiszta jövedelme alacsonyabb, amennyiben a külvárosiak 268,52 Ft-jával szemben mindössze 189,77 Ft-ot képviseltek.

Az egyetlen 40-50 holdas birtokos a külvárosban, az ugyancsak egyedül lévő 50-100 holdas pedig a belvárosban lakott.

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a 0-1, 1-5, 5-10 és a 25-30 holdas kategóriákban a külvárosiak vannak többségben, míg a 10-15 és 15-20 holdas kategóriákban a városi polgárságot képviselő belvárosiak vannak túlsúlyban. A jövedelemben mutatkozó eltérést legtöbbször a szőlőterületek aránya okozza, vagy a magasabb minőségi osztályú területek

befolyásolják. Általában a belvárosiak kezén vannak a jobb minőségű területek, de ellenpélda is akad, pl. a 30-40 holdas kategóriában.

Ha az egy főre eső kataszteri tiszta jövedelmet vizsgáljuk, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy csak egy olyan birtokkategória volt Egerben, melynek tulajdonosai nem tudtak megélni a pusztán földjükből származó összegből. Ezek pedig az 1 kat. holdnál kisebb területtel rendelkezők voltak. Az átlagosan 1,21 Ft kataszteri tiszta jövedelemből, melyet magukénak mondhattak, az egri piacon legfeljebb 15 kg durva búzalisztet, vagy 20 kg rozslisztet, esetleg 30 kg kukoricalisztet vásárolhattak, de a legolcsóbbnak számító birkahúsból sem tellett többre 4 kilogramnál.⁵ Ezt az összeget tehát egyéb jövedelemforrásokkal kellett kiegészíteni. Még abban az esetben is így kellett történnie, ha figyelembe vesszük, hogy a tényleges jövedelem sokkal magasabb volt a kataszteri tiszta jövedelemnél, hiszen ha egy néhány évtizeddel későbbi mezőgazdasági szakkönyv kiutatása szerint számoljuk ki a tiszta jövedelmet, akkor e legkisebb kategória birtokosainak csak a szőlőből származó jövedelme meghaladta a 16 Ft-ot.⁶ Növelte a jövedelmet az a tény is, hogy aki maga művelte szőlőjét, az megtakarította a művelési költség jelentős részét is.

Hogy mi módon lehetett a földből származó jövedelmet kiegészíteni, arra a korabeli források adnak magyarázatot. Tehát: "Eger lakosainak nagy része az ún. szőlőkapások, tisztán szőlő-művelés által keresett napszámjaikból élnek, alig találtatik Egerben tisztesebb rendű polgár, ki hivatala, vagy mestersége mellett szőlőt is ne műveltetne."⁷ "A szőlők túlnyomóan 1-5 holdnyi területtel, gazdájoknak a megélhetésre kellő jövedelmet biztosítottak; mert e mellett még idejek maradt még napszám-munka, és a nyári alföldi aratásnál, szép mellék keresetre is."⁸

Az egyes kategóriák közötti különbséget jól mutatja, ha a legkisebb kategória kataszteri tiszta jövedelmét egynek véve a többihez mérjük. Így megállapíthatjuk, hogy az 1-5 holdas birtokos 13-szor, az 5-10 holdas 52-szer, a 10-15 holdas 93-szor, a 15-20 holdas 133-szor, a 20-25 holdas 173-szor, a 25-30 holdas 191-szer, a 30-40 holdas 189-szer, a 40-50 holdas 699-szer, az 50-100 holdas pedig 586-szor volt gazdagabb az 1 holdat el nem érő parcellával rendelkező társánál. Ezek az eltérések pedig egyben társadalmi különbségeket is tükrözhetnek. Tükrözhetnek, de nem minden esetben kell, hogy tükrözzenek. A hóstyák esetében még megengedhető annak

kijelentése, hogy az 1 hold alatti kategóriába tartozók többsége a szőlő-napszám után élő "kapás népség"-hez tartozik, a Belváros esetében ezt megtenni azonban felettébb kockázatos. Ezen állításunk helyességének érzékeltetésére egy újabb forrást, az 1888-as egri pótadókönyvet⁹ kell tetemre hívnunk, bár az eredmény nem sokkal lesz több, mint amit e régi jogszokás révén valaha kimutattak. A forrás ugyanis csak a Belvárosra vonatkozóan közöl adatokat, de minden belvárosi birtokos foglalkozása ebből sem állapítható meg.

A Belvárosban lakó 1 holdnál kisebb parcellával rendelkező tulajdonosok 31 %-ának sikerült a foglalkozását is kideríteni. E 31 %-ot 100-nak véve megállapíthatjuk, hogy a szóban forgó "agrárproletárok" 49,72 %-a házbirtokos (168 fő), 27,27 %-a iparúzó (93 fő), 8,80 %-a kereskedő (30 fő), 6,74 %-a értelmiségi (23 fő), 1,47 %-a egyházi szolgálatban áll (5 fő), 0,29 %-a földműves és napszámos (1-1 fő!), végül 5,87 %-a egyéb foglalkozású, melyek között toronyőr, de törvényszéki börtönmester is található. Az értelmiségiek között igen magas az ügyvédek száma, szám szerint 12 fő. A házbirtokosok mibenlétét pontosan definiálni nem tudjuk. Valószínűleg házuk, vagy a házukban lévő lakások bérbeadásával is foglalkoztak. A valóságos foglalkozással rendelkezők között, az iparúzók találhatók meg legnagyobb számban.

Az 1-5 holdig terjedő területtel rendelkező belvárosi birtokosok 30 %-ának sikerült a foglalkozását felderíteni. E 150 főből 65 volt házbirtokos (43,33 %), 40 iparúzó (26,67 %), 20 kereskedő (13,33 %), 16 értelmiségi (10,67 %), 3 egyházi szolgálatban állt (2 %), 2 földműves (1,33 %), 1 pedig napszámos (0,67 %) volt. A 43 egyéb foglalkozású (2 %) közül 1 gőzmalomtulajdonost szükséges említeni, aki mellett 1 káptalani hajdú és 1 érseki huszár volt még található. A házbirtokosok mellett itt is az iparosok és a kereskedők voltak legtöbben. Nőtt az értelmiség aránya is, bár abszolút számokban nem érte el az előző kategóriát.

Az 5-10 holdas belvárosi birtokosok 52,58 %-ának ismert a foglalkozása. A 20 házbirtokos (39,22 %) és a 14 iparúzó (27,45 %) mellett 7-7 kereskedő és értelmiségi (13,73 %), 1 egyházi személy (1,96 %) és 2 egyéb (3,92 %) foglalkozású (gőzmalomtulajdonos és 1 magánzó) volt megtalálható.

A 10-15 holdas belvárosiak 61,54 %-ának ismerjük a foglalkozását. 9

házbirtokos volt (37,50 %), 5 értelmiségi foglalkozást űzött (20,83 %), 4-4 iparűzőként, illetve kereskedőként tevékenykedett (16,67 %). Mellettük 1 egyházi személyt (4,17 %) és egy egyéb foglalkozású birtokost, a polgármestert találhattuk.

A 15-20 holdas kategóriában csak egy belvárosi tulajdonosnak nem sikerült a foglalkozását megállapítani. Így 6 értelmiségiről (46,15 %), 3 házbirtokosról (23,08 %), 2 iparűzőről (15,38 %) és két kereskedőről van tudomásunk.

20-30 hold között csak egy birtokos, a főképtalan számtartójának foglalkozása volt kideríthető, csakúgy, mint a 30-40 holdasoknál Gróber Ferenc vaskereskedőé. Az egyetlen 50 hold feletti tulajdonos pedig Fekete Károly takarékpénztári ügyvivő volt.

A belvárosi tulajdonosok foglalkozásának e rövid felsorolása után nyilvánvaló, hogy a város esetén a földbirtokviszonyok ismerete önmagában semmit nem mond, hiszen a birtokosok jelentős része foglalkozása mellett, mintegy jövedelemkiegészítőül művel, vagy műveltet földet, jelen esetben szőlőt. Eger város földbirtokviszonyainak feltárásával tehát csak adalékokat szolgáltatathattunk a város társadalmának tanulmányozásához, pontos társadalomrajzot azonban nem sikerült készítenünk.

JEGYZETEK

1. Eger rendezett tanácsú város kataszteri telekkönyve. Heves megyei Levéltár (továbbiakban: HML) Heves Vármegyei Földmérési Felügyelőség kataszteri munkálatai 1877-1928. VI-104/23.
2. A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt I. Bp., 1882. 802., 809., 814., valamint A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei II. Bp. 1882. 113. 1.
3. Egri Városi-Járási Földhivatal (EVJF) Térképtára "hideg iratok".
4. Hogy milyen mérvű változásokat okozhat majd az azonosítás elvégzése, ezt az alábbi példával illusztráljuk. Nagy Pál Eger belvárosi lakos Eger határában 12,71 kat. hold földet bír, de a felnémeti telekkönyv szerint abban a községben is magáénak tud 17,80 kat. holdat. Ha tehát az Eger határain túli földjeit is figyelembe vennénk, úgy a szóban forgó birtokost 4 kategóriával kellene feljebb sorolnunk. Az azonosítás ebben az esetben csak azért sikerülhetett, mert a felnémeti telekkönyv nemcsak az illetőségét adja meg az extraneusoknak, hanem a házszámot is. Így vált lehetségessé a három Nagy Pál nevű belvárosi lakos közül a helyes személyt kiválasztani. Minthogy a telekkönyvek nem minden esetben adják meg a házszámot, az azonosítás maradéktalan elvégzésére belátható időn belül nincs remény. Ezért nem vehettük figyelembe azt a néhány egyeztetést sem, ami időközben elkészült. (K.J.)
5. A Magyar Korona Országainak 1893-1894. évi mezőgazdasági termelése. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Folyam XI. köt. Bp., 1895. 116125. 1.
6. Hensch Árpád: Mezőgazdasági üzemtan II. Kassa, 1906, 180-189. 1. Erre vonatkozóan lásd még: Szederkényi Nándor: Heves vármegye története IV. Eger, 1893. 474-475. 1.

7. Martonffy Károly: Eger szőlőgazdászata. Magyarország és Erdély képekben. Kiadják és szerkesztik: Kubinyi Ferenc és Vahot Imre. IV. Pest, Emich Gusztáv könyvnyomdája 1853. 61. 1.
8. Szederkényi N. i.m. 476. 1.
9. Eger rendezett tanácsú városi póttadókönyve. HML Eger város adóhivatalának iratai. Állami adófékönyv 1888. V-74/34.